

EWOLUCJA GOSPODARKI WŁOCH PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ- OD „CUDU” DO KRYZYSU GOSPODARCZEGO

1. Kształtowanie się gospodarki Włoch

Awans gospodarczy Włoch, który rozpoczął się w latach 80. XIX w. i nie trwał długo. Wybuch I Wojny Światowej, a następnie drugiej zmienił całkowicie pozycję tego kraju w gospodarce światowej. Sytuacja gospodarcza Włoch po II wojnie światowej była bowiem wyjątkowo zła. Produkcja przemysłowa spadła do 20% poziomu z 1938 r. a produkcja rolnicza do 50%. Brakowało kapitałów, rozwijała się inflacja, a do tego ciążyły na państwie włoskim reparacje wojenne¹. Kraj nie miał rozwiniętego przemysłu i był bardzo zróżnicowany gospodarczo. „W okresie powojennej odbudowy dużego znaczenia nabrał interwencjonizm państwowy i planowanie; w rękach państwa znalazły się wielkie banki oraz potężne monopole IRI kontrolujący 84% produkcji surówki, 53% stali i cały przemysł stoczniowy, ENI kontrolujący przemysł naftowy i chemiczny. Z przyczyn politycznych i ekonomicznych Włochy wybrały proamerykański kierunek rozwoju; przyjęły w 1948 r. Plan Marshalla, przystąpiły do NATO”².

2. Perypetie włoskiego cudu gospodarczego w latach 60. XX w.

W okresie po II wojnie światowej z krajów zachodnioeuropejskich Włochy wykazywały największe tempo rozwoju. W 1950 r. rozpoczęła się faza długookresowego rozwoju gospodarczego. Rozwój ten nawiązywał do pierwszych lat odbudowy³. Tempo wzrostu produktu narodowego brutto (PNB), które w dziesięcioleciu do 1959 r. wynosiło rocznie średnio 6%, w latach szczytowej koniunktury 1960-61 wzrosło do 7,8%. Dynamika rozwoju gospodarczego Włoch była porównywalna w tym czasie z RFN i Japonią⁴. Włoskie firmy uzyskiwały znaczne sukcesy w międzynarodowej walce konkurencyjnej oraz wykorzystywały impulsy wynikające z polityki Wspólnego Rynku. Wraz z zewnętrzną ekspansją dokonały się poważne zmiany strukturalne, które uplasowały Włochy w grupie krajów wysoko uprzemysłowionych⁵. W 1962 r. tempo wzrostu produktu narodowego brutto (PNB) spadło do 6%, a w 1963 r. do 4,8%. Koniunktura ustąpiła miejsca objawom kryzysowym, które przejawiały się w „galopującej” inflacji. W obawie przed deprecjacją lira nastąpiła masowa ucieczka kapitału za granicę. Nielegalny wywóz banknotów był oceniany w 1962 r. na ok. 3 mld marek zachodnioniemieckich (DM). Produkcja przemysłowa wzrosła nieznacznie. Eksport powiększył się w 1963 r. „tylko” o 8,3%, import natomiast wzrósł w tym czasie w stosunku do roku poprzedniego prawie o 25%. Deficyt w handlu zagranicznym pochłonął rezerwy dewizowe

¹ Le svluppo economico Italiano: 1861-1949, Roma; Bari-Laterza 1973.

² J. Szpak, *Historia gospodarcza powszechna*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, 2003, s. 300.

³ B. Foa, *Monetary Reconstruction in Italy*, New York 1949, s. 22-102.

⁴ V. Zamagni, *Betting on the Future. The Reconstruction of Italian Industry, 1946-1952*, w: *Power in Europe? Great Britain, France, Italy and Germany in a Postwar World, 1945-1950*, Edited by J. Becker and F. Knipping, Berlin, New York 1986, s. 283-301.

⁵ N. Lehman, *Das italienische Wirtschaftsdilemas*, „Die Wirtschaft” Nr 47/1965, s. 22-23.

zgrupowane w okresie rozwoju. Wyhamowanie włoskiej gospodarki było wynikiem zbyt dynamicznego procesu rozwoju dokonanego bez zmian strukturalnych przy wykorzystaniu sprzyjającej koniunktury za granicą⁶. Padał często argument, że skokowa ekspansja gospodarki Włoch była możliwa dzięki niższemu poziomowi płac niż w innych krajach EWG⁷. Potencjał przemysłowy Włoch był skoncentrowany głównie w trójce Mediolan-Turyń-Neapol. Południe cechowała natomiast zacofana gospodarka rolna. Istniejący tu jeszcze częściowy system dzierżaw oraz nieefektywne pośrednictwo handlowe uniemożliwiało modernizację gospodarki rolnej. Konkurencja zagranicznych producentów rolnych zagrażała egzystencji małych i średnich gospodarstw. To regionalne zróżnicowania spowodowały masową ucieczkę siły roboczej na północ oraz do krajów EWG. Przypływ taniej siły roboczej z południa stworzył firmom możliwość wywierania nacisku na płace i tanią robociznę. W miastach natomiast rozwinęła się spekulacja ziemią i lichwa mieszkaniowa. Wysokość wynajmu mieszkania sięgała 50% zarobku. Rozwój sytuacji gospodarczej w latach 1950-62 wykazał, iż niepoohamowana ekspansja firm doprowadziła do kryzysu. Okazało się również, że hamulce i bodźce koniunktury wprowadzone przez rząd rozwiązały jedynie fragmentarycznie pewne trudności lub też odroczyły jedynie ich skutki.

Jednocześnie największym zmianom w ciągu dwudziestu lat po wojnie uległa struktura i potencjał przemysłu włoskiego. W latach 1950-61 wartość dochodu narodowego Włoch (według cen z 1954 r.) wzrosła z 8,7 do 16,9 trylionów lirów (trylion=10X12). W 1950 r. udział rolnictwa, leśnictwa i rybołówstwa w dochodzie narodowym wynosił 27%, natomiast w 1961 r. już tylko 19%. Wartość produkcji przemysłowej wzrosła z 78 w 1950 r. (1953=100) do 200 w 1961 r. W 1962 r. wskaźnik ten zwiększył się do 216,5. Przy porównaniu wartości produkcji przemysłowej w 1961 r. z poziomem produkcji w 1953 r. (1953=100) największe przyrosty wykazywały następujące gałęzie przemysłu: maszyny precyzyjne- 510,9; celuloza do przerobu w przemyśle tekstylnym i syntetyczne włókna sztuczne- 412,8; przemysł chemiczny- 307,4; środki transportu- 300,5; pochodne ropy naftowej i węgla- 284,5; przemysł metalurgiczny- 259,0; minerały niemetaliczne- 251,7. Niektóre działy produkcji przemysłowej wykazywały wskaźniki jeszcze wyższe⁸. Na przykład w 1962 r. wskaźnik produkcji mas plastycznych wzrósł do 1285,9; włókien syntetycznych- do 2539,2; samochodów osobowych- do 536,6; maszyn do liczenia- do 736. Jedną z najbardziej charakterystycznych przemian, jakie nastąpiły po wojnie w gospodarce włoskiej, miała miejsce w gospodarce energetycznej. Odkrycie bogatych złóż gazu w dolinie Po oraz powstanie tam potężnego przemysłu rafinerii ropy naftowej przyspieszyło w kraju ubogim w węgiel przestawienie się przemysłu z paliw stałych na ropę naftową i metan. Przemiany w dziedzinie źródeł energii, będące jedną z głównych cech powojennej rewolucji gospodarczej, w żadnym z krajów europejskich nie przybrały takich rozmiarów i takiego znaczenia, jak we Włoszech. Zmiany, jakie nastąpiły w strukturze zużycia energii według źródeł jej pochodzenia w okresie 1950-1962 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 1. Zużycie energii w przeliczeniu na węgiel o 7400 kcal (w tys. ton)

Lata	Paliwo stałe	Paliwo płynne	Metan	Energia z hydroelektrowni	Razem
1950	10.289	5.547	571	9205	25.612
1960	10.979	24.144	7156	19.225	61.504
1961	11.816	28.599	7615	17.787	65.817
I półrocze 1962	5.832	16.120	3945	8404	34.301

Źródło: opracowanie własne na podstawie Annuario Statistico Italiano 1965.

⁶ K. Holbik, Italy in International Cooperation, Padova 1959.

⁷ „Neue Zuercher Zeitung” z dn. 2 czerwca 1964 r.

⁸ „Problemes Economiques” Nr 782/1962, s. 21-23.

Z tabeli wynika, iż udział paliw stałych spadł z 40,2% w 1950 r. do 17% w I półroczu 1962 r. W tym czasie udział paliw z ropy naftowej i metanu wzrósł z 23,9% do 58,5% ogólnego spożycia.

Równie wielkie przemiany miały miejsce od czasu zakończenia wojny w dziedzinie zatrudnienia, przede wszystkim w postaci systematycznego zmniejszania się liczby bezrobotnych. Redukcja bezrobocia przybrała większe rozmiary w okresie 1956-61, kiedy liczba bezrobotnych stałych i okresowych (mężczyzn i kobiet) obniżyła się z 1.938 tys. do 1.407 tys. osób. W 1962 r. ilość ta jeszcze znacznie zmniejszyła się, nie przekraczając w lipcu tego roku jednego miliona. Bezrobotnych stałych było 500 tys., z których 265 tys. poszukiwało zatrudnienia po raz pierwszy, na ogólną liczbę 21,3 mln pracowników. Spadek liczby bezrobotnych w latach 1961-62 był tak gwałtowny, że w jego wyniku nastąpiło bezpośrednie przejście ze stanu chronicznego nadmiaru siły roboczej do jej braku. Wywoływało to okresowe trudności, zwłaszcza w odniesieniu do pracowników wykwalifikowanych.

Powstało pytanie, czy dotychczasowe tempo rozwoju ekonomicznego Włoch uda się utrzymać w następnych latach. Przeważał pogląd, że kraj ten nie znajduje się w gorszej sytuacji w porównaniu z innymi potęgami europejskimi, a pod wieloma względami jego położenie jest nawet lepsze, jeśli np. chodzi o dostęp do podstawowych surowców oraz do głównych rynków zbytu wyrobów przemysłowych⁹. Dysponował on przy tym kadrami pracowniczymi co najmniej tak samo wykwalifikowanymi jak jego konkurenci, będąc przy tym opóźniony w postępie materialnym o szereg lat. Wszystkie te okoliczności stworzyły Włochom korzystne warunki do dalszego i dynamicznego rozwoju gospodarczego¹⁰. Przemysłowcy innych krajów EWG, obserwując z obawą lub sceptycyzmem nowe przygotowania Włoch do ekspansji przemysłowej, nie brali często pod uwagę faktu, iż kraj ten przez pewien jeszcze okres musi rozwijać się szybciej od swoich partnerów ze Wspólnego Rynku, aby zmniejszyć dzielące go od nich różnice. Wyniki uzyskane w 1962 r. wysunęły jeszcze bardziej na czoło gospodarkę włoską. Produkcja przemysłowa wzrosła w tym czasie o 11% w stosunku do roku poprzedniego i to mimo strajku w przemyśle mechanicznym. Chociaż perspektywy eksportu w tym okresie nieco się zmniejszyły, to sprzedaż na rynku wewnętrznym kształtowała się na ogół pomyślnie ze względu na wzrost dochodów z pracy.

Również w dziedzinie inwestycji w 1962 r. zaznaczyła się bardzo pomyślna ewolucja. Kredyty udzielone przez banki były o 900 mld lirów wyższe w stosunku do poprzedniego roku operacyjnego. Na rynku finansowym emisje akcji i obligacji w 1962 r. tylko od stycznia do lipca łącznie wynosiły 1.300 mld lirów, podczas gdy w analogicznym okresie 1961 r. kształtowały się na poziomie 900 mld lirów.

Program gospodarczy rządu włoskiego usiłował skierować w tym czasie rozwój kraju na kierunki przez siebie zakreślone za pomocą kredytu „kierowanego” faworyzującego określone kierunki rozwojowe¹¹. Podobnie, jak czyniły to od zakończenia wojny rządy poprzednie, nadal dawany był również priorytet rozwojowi przemysłu w słabo rozwiniętych rejonach Włoch południowych. Udział słabo rozwiniętych rejonów Południa w całkowitych inwestycjach przemysłowych Włoch w okresie 1951-61 wzrósł z 13,09% do 19,15%. O planach rządu odnoszących się do uprzemysłowienia regionów południowych dawał pojęcie fakt, że wielkość obrotów specjalnego Instytutu Kredytowego dla Południa w okresach porównywalnych 1961 i 1962 r. wzrosła z 167 mld lirów do 333 mld lirów. Plany przemysłu prywatnego w dziedzinie inwestycji zostały ustalone przez Cofindustria na okres 1962-65 w wysokości 7000 mld lirów, z czego 2500 mld zostało przeznaczone na rozwój regionów południowych. Z powyższego wynikało, że przedsiębiorstwa prywatne nadal większość swoich inwestycji zarezerwowały dla Północy i Centrum, niemniej jednak podjęto duży wysiłek

⁹ K. Piotrowska- Hochfeld, *Zagadnienia wzrostu gospodarczego Włoch*, Warszawa 1964.

¹⁰ J. Cohen, G. Federico, *The Growth of the Italian Economy*, Cambridge University Press 2001, s. 30-69.

¹¹ W. Guzzardi, *Boom Italian Style*, „Fortune” Nr 5/1968.

dla uprzemysłowienia Południa. Można było zastanawiać się, czy znaczne inwestycje podjęte zarówno przez państwo, jak i sektor prywatny dla wydobycia południowej części Włoch ze stanu ubóstwa przyniosły w pełni oczekiwane wyniki. Postęp przemysłowy Północy w dalszym ciągu w poprzednich latach był bardziej widoczny niż na Południu¹². Włoskie władze państwowe nie usiływały zresztą zrównać poziomu życia Południa z Północą, pragnęły tylko stworzyć dostateczne zatrudnienie dla ludności, której roczny przyrost wynosił 2/3 przyrostu ogólnowłoskiego, podczas gdy ilość jej nie stanowiła więcej niż 1/3 zaludnienia kraju. Przewidywano w tym czasie, iż Włochy w następnych latach będą nadal kontynuować rozwój przemysłowy w znacznie szybszym tempie niż ich partnerzy z EWG.

Lata 1963-65

Po kilkuletnim zdumiewającym rozkwicie gospodarczym nastąpiła we Włoszech recesja, której nasilenie przypadało na koniec 1963 r. i na 1964 r. W 1963 r. bilans płatniczy zamknął się poważnym deficytem na poziomie 1244 mld dol., płace wzrosły o 16%, ogólny poziom cen o 8,5%, a spożycie gospodarstw domowych o 9,6%. W celu naprawienia tej sytuacji rząd włoski podjął już w 1964 r. szereg posunięć finansowych i ekonomicznych zwracając się jednocześnie do międzynarodowej finansjery o pomoc w walce ze spekulacją, której przedmiotem stał się lir. Te środki antyinflacyjne doprowadziły w rezultacie do stagnacji gospodarki w 1964 r., w którym produkt narodowy brutto (PNB) wzrósł „tylko” o 3% pomimo doskonałych zbiorów w rolnictwie. Produkcja przemysłowa natomiast zwiększyła się zaledwie o 1,8% i spowodowała natychmiastowe zahamowanie tempa wzrostu ogólnej sumy wynagrodzeń z tytułu pracy. Bank Włoch prowadził do jesieni 1964 r. politykę „trudno dostępnego” pieniądza. Restrykcje kredytowe spowodowały opóźnienia w realizacji programów inwestycyjnych¹³. Nacisk na obniżenie konsumpcji został wywołany ograniczeniami w sprzedaży ratalnej oraz obniżeniem wydatków państwowych. W celu zapobieżenia dalszego obniżenia wartości lira uzyskano (przy udziale USA) kredyty przejściowe w wysokości 1,225 mld dolarów. Kwota ta odpowiadała wysokości ujemnego salda bilansu płatniczego w 1963 r. W wyniku tych deflacyjnych posunięć nastąpiło pewne osłabienie koniunktury. Restrykcje kredytowe dotknęły przede wszystkim małe i średnie przedsiębiorstwa, które nie posiadały własnych rezerw kapitałowych, ani też nie uczestniczyli na międzynarodowym rynku finansowym. W 1964 r. tysiące pracowników straciło pracę w wyniku zmniejszenia produkcji i upadłości firm. Ilość zatrudnionych osób poniżej 40 godzin tygodniowo wzrosła do 219 tys. Produkcja przemysłowa wzrosła jedynie o 0,4% w stosunku do roku poprzedniego. Nakłady inwestycyjne spadły natomiast o 9,2%. Szczególnie jaskrawy regres wystąpił w budownictwie. Udział sektora państwowego obniżył się z 15% do 4% w 1964 r. Usiłowano zapobiec spekulacji poprzez zamrożenie wysokości komornego oraz przez nadanie uprawnień gminom do wywłaszczania gruntów budowlanych dla inwestycji publicznych. Jednak działalność budowlana uległa zahamowaniu w takim stopniu, że w tej działalności nastąpił największy spadek produkcji. W końcu 1964 r. rząd włoski poczuł się zmuszony do pobudzenia koniunktury. Zniesiono podatek od kupna samochodów wywołany stagnacją na tym rynku (spadek zakupów o 11%). Jednocześnie zachęcono firmy do ekspansji. Państwo przejęło świadczenia socjalne, co dało przedsiębiorstwom 62,3 mld lirów dochodu rocznie. Podwyżka podatku obrotowego została skorelowana z jednoczesnym podwyższeniem zwrotów preferencyjnych dla eksporterów, co przyniosło koncernom dodatkowo 27 mld lirów rocznie.

¹² E. Manuelli, *Situation and Prospects of the Italian Steel Industry*, „Review of the economic conditions in Italy”, November 1958.

¹³ A. Wernik, *System bankowy we Włoszech*, „Bank i Kredyt” Nr 12/1971.

Tabela 2. Wskaźniki produkcji rolnej i przemysłowej (1953=100)

Lata	Rolnictwo	Przemysł
1963	122,2	236,3
1964	125,5	240,0
1965	132,5	250,9
1965/1964 (w %)	+5,3	+4,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie Annuario Statistico Italiano 1966.

O ile wysiłki rządu nie przyniosły w tym czasie oczekiwanych wyników w rozwoju gospodarki wewnątrz, to zaczęły przynosić efekty w handlu zagranicznym. W 1964 r. import zmniejszył się o blisko 6%, eksport wzrósł natomiast o ponad 10%, wskutek czego ujemne saldo bilansu handlowego zmniejszyło się z 1800 mln dol. do 600 mln dol. Jednocześnie do Włoch zaczęły napływać kapitały, a bilans płatniczy wykazał (w przeciwieństwie do 1963 r.) znaczną nadwyżkę w wysokości 486 mld lirów. W związku z poprawą kondycji zewnętrznej gospodarki włoskiej rząd złagodził obostrzenia finansowe i podjął kroki w kierunku udzielenia pomocy małym i średnim przedsiębiorstwom oraz ułatwił inwestowanie przedsiębiorstwom publicznym. Mimo to w pierwszym półroczu 1965 r. gospodarkę Włoch nadal charakteryzowały zastój i słaby popyt wewnętrzny, zwłaszcza na dobra inwestycyjne¹⁴. Te ujemne strony życia gospodarczego rekompensował dalszy rozwój eksportu dóbr i usług. Pojawiała się jednak niekiedy opinia, że w rzeczywistości nie nastąpiła realna poprawa sytuacji gospodarczej, bowiem zmniejszenie deficytu handlu zagranicznego było skutkiem zmniejszenia wewnętrznej siły nabywczej oraz forsowania eksportu za wszelką cenę. Poprawa ogólnej sytuacji gospodarczej pojawiła się dopiero pod koniec 1965 r. stwarzając warunki do dalszego rozwoju w 1966 r.

Przemysł i usługi

Produkcja przemysłowa wzrosła w 1964 r. zaledwie o 1,6%, a w 1965 r. o 4,5%. Większa jej część niż w poprzednim roku została przeznaczona na eksport. Podobnie jak w rolnictwie wzrost produkcji nie był jednakowy w poszczególnych branżach przemysłowych. Ogólnie można powiedzieć, że był on większy w produkcji surowców i półfabrykatów niż w produkcji dóbr konsumpcyjnych, która z kolei wzrastała szybciej w porównaniu z produkcją dóbr inwestycyjnych. Największy wzrost miał miejsce w hutnictwie (29,2%) i w produkcji produktów pochodnych ropy naftowej i węgla (20,1%)¹⁵. Spadek produkcji zanotował natomiast przemysł materiałów budowlanych (-7,8%) i przemysł włókienniczy. Silny zastój wystąpił w budownictwie. W 1965 r. ilość wybudowanych (ściśle wykończonych mieszkań) zmniejszyła się o 5%, liczba zaś domów, których budowę rozpoczęto w 1965 r. była o 4% mniejsza niż w 1964 r.

W usługach, zwłaszcza w branży handlowej, bankowej i transportowej, nastąpiło zachwianie równowagi między kosztami a zyskami. Dochodowe natomiast pozycje stanowiły turystyka oraz transport morski i lotniczy. Dochód z turystyki z 517 mld lirów w 1964 r. wzrósł do 664 mld lirów w 1965 r., saldo czynne z przewozów morskich wzrosło z 208 mld lirów do 226 mld lirów, przekazy zaś emigrantów wzrosły z 344 mld lirów do 422 mld lirów. Pochodzące z tych źródeł wpływy w istotnym stopniu przyczyniły się do osiągnięcia dodatniego salda bilansu płatniczego.

¹⁴ L. Lenti, *Conjoncture italienne*, „SEDEIS” Nr 954/1966, s. 3-24.

¹⁵ Italie. Notes sur la situation economique, Banque Francaise de Commerce Extérieur, Nr 1/1966, s. 24-26.

Zatrudnienie i płace

Skutki stagnacji ekonomicznej w 1964 r. znalazły z pewnym opóźnieniem odbicie w zatrudnieniu.

Tabela 3. Struktura zatrudnienia Włoch w latach 1963-65 (w tys.)

	1963	1964	1965
1. Zatrudnieni	19.784	19.501	19.734
rolnictwo	5419	5012	4963
przemysł	8089	7909	7728
inne gałęzie	6276	6580	6683
2. Niezatrudnieni zdolni do pracy	398	531	674
bezrobotni	184	301	394
młodzież poszukująca pracy	214	230	280
Siła robocza razem (1+2)	20.182	20.032	20.048
3. Ludność zawodowo nieczynna	30.002	30.948	31.568
4. Liczba mieszkańców ogółem (1+2+3)	50.184	50.980	51.616

Źródło: opracowanie własne na podstawie Annuario Statistico Italiano 1966.

Z danych zamieszczonych w tabeli wynika, że ogólna liczba zatrudnionych wzrosła w 1965 r. Zmalała ona w rolnictwie i w przemyśle, natomiast wzrosła w sektorze trzecim, w którym występowało bezrobocie częściowe lub ukryte. Ta migracja pracowników z sektora usług tłumaczona była niekiedy tym, że bezrobotni lub częściowo bezrobotni z dwóch pierwszych sektorów szukali schronienia w sektorze trzecim, nie wykorzystując zresztą w pełni swoich możliwości produkcyjnych. Charakterystyczne było również to, że malał stosunek ludności zdolnej do pracy do ogółu ludności. W 1964 r. wynosił on 39,3%, a w 1965 r. 38,8%. Oznaczało to, że pracujący musieli „utrzymać” coraz większą liczbę pozostałej ludności. Innymi cechami charakteryzującymi zatrudnienie było zmniejszenie się liczby zatrudnionych kobiet oraz wzrost częściowo bezrobotnych. Przedsiębiorstwa wołały redukować ilość godzin pracy, niż zwalniać personel.

Tabela 4. Wskaźniki wynagrodzeń na koniec roku w latach 1962-65 (1938=100)

	1963	1964	1965	1965/64 (w %)
Pracownicy fizyczni				
rolnictwo	164,86	181,90	197,24	+84
przemysł	126,83	145,34	153,37	+5,5
handel	122,36	137,81	147,25	+6,9
transport	177,74	137,58	144,15	+4,8
Pracownicy umysłowi				
przemysł	98,46	111,22	116,85	+5,1
handel	106,26	120,75	128,83	+6,5
urzędnicy państwowi	112,53	116,29	119,81	+3,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie Annuario Statistico Italiano 1966.

W 1965 r. dolna granica zarobków została podwyższona. Jakkolwiek podwyżka była mniejsza niż w latach poprzednich, ogólna suma wynagrodzeń (pomimo pewnej redukcji robotników) zwiększyła się w 1965 r. w stosunku do 1964 r. Najniżej dochodowe rodziny, nie rozporządzające żadnymi oszczędnościami, starały się zaspokoić swoje najbardziej konieczne potrzeby, w wyniku czego nastąpił silny popyt na artykuły żywnościowe.

Handel zagraniczny i bilans płatniczy

Stopniowej poprawie sytuacji ekonomicznej Włoch w 1965 r. towarzyszył silny wzrost wymiany handlowej z zagranicą.

Tabela 5. Bilans handlowy Włoch w latach 1963-65 (w mld lirów)

Lata	Import	Eksport	Saldo
1963	4712	3154	-1558
1964	4520	3723	-797
1965	4592	4493	-99
1965/64 (w %)	+1,6	+20,7	-87,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie Annuario Statistico Italiano 1966.

Podczas, gdy eksport wzrósł bardzo silnie, import pozostawał prawie na tym samym poziomie, konsekwencją czego było istotne zmniejszenie ujemnego salda handlowego. Ponadto należy podkreślić, że o ile w pierwszym półroczu największą pozycję w imporcie stanowiły artykuły żywnościowe, o tyle w drugim zwiększył się import surowców, co było oznaką poprawy ogólnej działalności produkcyjnej.

Tabela 6. Bilans płatniczy Włoch w latach 1963-65 (w mld lirów)

	1963	1964	1965
Operacje towarowo- usługowe	-556	+204	+1018
towary	-1561	-932	-207
usługi	+ 1005	+1136	+1313
Operacje finansowe	-222	+280	-22
kapitały prywatne	-213	+270	-60
kapitały publiczne	- 9	+10	+38
Razem (1+2)	-778	+484	+996

Źródło: Raport of IMF 1966.

Eksport nie był całkowicie rentowny, eksportowano bowiem niekiedy wyroby po cenach, które nie uwzględniały wzrostu kosztów własnych. Pewna część eksportu była podtrzymywana tylko w tym celu, ażeby utrzymać w ruchu maszyny i urządzenia nie uwzględniając zasady, że amortyzacja powinna obejmować również nakłady na modernizację i racjonalizację. Dodatnie saldo bilansu płatniczego wpłynęło korzystnie na poziom rezerw złota i dewiz, które w 1963 r. wynosiło 1337 mld lirów, w 1964 r.- 1840 mld lirów, w 1965 r.- 2743 mld lirów¹⁶.

¹⁶ K. Allen, A. Stevenson, *An introduction to the Italian economy*, New York 1974.

Ogólny bilans gospodarki w latach 1963-65

Ogólny bilans gospodarki w latach 1963-65 przedstawiał się następująco.

Tabela 7. Bilans gospodarki narodowej (w cenach bieżących w mld lirów)

	1963	1964	1965	1965/64 (w %)
Dochód narodowy brutto	30.193	33.112	35.460	+7,1
Import dóbr i usług	5438	5293	5406	+2,1
Razem	35.631	38.405	40.866	+6,4
Spożycie	23.382	25.500	27.285	+7,0
z tego:				
spożycie prywatne	19.281	20.841	22.087	+6,0
spożycie publiczne	4101	4659	5198	+11,1
Inwestycje i różnice w zapasach	7496	7419	6990	-5,8
z tego:				
inwestycje	7150	7202	6714	-6,8
różnice w zapasach	346	217	276	+27,2
Razem	30.878	32.919	34.275	+4,1
Eksport dóbr i usług	4753	5486	6591	+20,1
Ogółem	35.631	38.405	40.866	+6,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie Annuario Statistico Italiano 1966.

W 1965 r. PNB wzrósł o 7,1%. Był to poważny sukces biorąc pod uwagę fakt, że już w 1964 r. dochód ten w porównaniu z 1963 r. wzrósł o 9,7%. Eksport dóbr i usług wzrósł o 20,1%, podczas gdy import powiększył się zaledwie o 2,1%. Powstałe w ten sposób czynne saldo zostało zużyte na zasilenie wewnętrznych sektorów gospodarki. O wiele większy był wzrost konsumpcji publicznej (11,1%) niż prywatnej (6%). Było to zgodne z celami polityki gospodarczej rządu. Zmalały natomiast inwestycje o 5,8%, w szczególności inwestycje prywatne. Nakłady inwestycyjne zmalały we wszystkich dziedzinach gospodarki z wyjątkiem robót publicznych. W różnych gałęziach przemysłowych różny był spadek inwestycji, ale był on bardzo silny w przemyśle budowy maszyn i urządzeń mechanicznych, co miało ujemnie rzutować na poziom dochodu narodowego w kolejnych latach, ponieważ inwestycje w tym przemyśle miały najwyższą stopę zwrotu. Przyszłość gospodarki Włoch w dużym stopniu miała zależeć od wykonania pierwszego planu obejmującego lata 1966-70. Według tego planu działalność państwa miała pójść w kierunku przyspieszenia inwestycji publicznych, które miały spowodować zwiększenie zapotrzebowania inwestycji czysto produkcyjnych, pobudzenie racjonalizacji i modernizacji sektorów przeżywających kryzys, zwiększenie inwestycji w przedsiębiorstwach z udziałem państwa, podtrzymanie eksportu, w tym przede wszystkim urządzeń przemysłowych¹⁷. Wykonanie tych dyrektyw powinno było dać średni roczny wzrost dochodu narodowego o 5%. Pozytywne wykonanie planu miało zmniejszyć opóźnienie Włoch w konkurencji międzynarodowej, spowodowanej realizacją planu stabilizacyjnego w latach 1963-64.

Nowe kierunki w uprzemysławianiu Włoch Południowych

Wydatny wzrost nakładów inwestycyjnych na rozbudowę przemysłu w biednej, cierpiącej na wielkie nadwyżki siły roboczej południowej części Włoch (linia demarkacyjna przebiegała przez Rzym), zapoczątkowany w 1950 r., przybrał charakter akcji planowej w 1954 r., gdy pod kierownictwem ówczesnego ministra gospodarki Ezio Vanoniego opracowany został

¹⁷ J Hołowiński, Rozwój szkolnictwa wyższego w Italii, „Życie Szkoły Wyższej” Nr 3/1967.

10-letni plan uprzemysłowienia tej części kraju. Plan ten znany był we Włoszech pod nazwą „Planu Vanoniego”. Podstawowym założeniem planu było stworzenie do 1964 r. w ramach ogólnowłoskiego planu rozwoju 3,2 mln nowych stanowisk pracy¹⁸. Pozostała część przewidywanego nadmiaru rąk do pracy w ilości 800 tys. osób miała znaleźć zatrudnienie za granicą. Na realizację tego celu przewidziano zainwestowanie 15.737 mld lirów, z czego 52,2% miało przypaść dla Włoch północnych, a 47,8%- dla Włoch południowych. Wysokość nakładów inwestycyjnych w przeliczeniu na głowę ludności miała wynieść na Południu 410 tys. lirów, a na Północy 270 tys. lirów¹⁹. Dochód narodowy Południa miał się zwiększyć z 2200 mld lirów w 1954 r. do 4800 mld lirów w 1964 r. (tj. o 118%), podczas gdy na Północy odpowiednio z 8250 mld do 12.200 mld lirów (czyli o 48%). Po realizacji tego założenia dochód narodowy Południa w 1964 r. miał osiągnąć poziom 24% dochodu ogólnokrajowego, podczas gdy liczba ludności tam zamieszkującej miała wynieść 38% ludności całego kraju. Udział rolnictwa miał być utrzymany mniej więcej na tym samym poziomie przy jednoczesnym wzroście udziału przemysłu południowowłoskiego w całym dochodzie narodowym z 18 do 28%, a sektora usług- z 14 do 25%. W strukturze gospodarczej Południa miały nastąpić duże zmiany: udział rolnictwa miał się obniżyć z 43 do 24%, udział przemysłu miał wzrosnąć z 34 do 43%, a udział sektora usług- z 23 do 33%.

Fiasko realizacji założeń

Nie udało się wyrwać Południa z trwającego od stuleci letargu. Udział tej części kraju w ogólnowłoskim dochodzie narodowym netto utrzymał się na tym samym poziomie co w 1951 r. W stosunku do 1954 r. uległ nawet pogorszeniu o 1,1%. Odpowiednie udziały poszczególnych sektorów gospodarczych Południa w porównaniu z 1951 r. wykazywały zadziwiająca stabilność. W porównaniu z 1954 r. nastąpił wzrost udziału rolnictwa o 2,3% (w planie przewidywano spadek), zmniejszenie udziału przemysłu o 2,3% i łączny wzrost w pozostałych działach gospodarki o 2,7%. Ambitne założenia planistów dotyczące podniesienia udziału przemysłu Południa do poziomu 28% ogólnie włoskiego dochodu narodowego zupełnie nie dały wyników zadawalających. Struktura dochodu narodowego netto Południa tylko częściowo uległa zaplanowanej zmianie w zakresie rolnictwa, natomiast wystąpiły skutki całkowicie nie przewidziane przez planistów w dziedzinie przemysłu oraz w pozostałych działach gospodarki. Udział rolnictwa obniżył się z 38,3% w 1954 r. do 26,1% w 1964 r. (w planie przewidziano obniżkę do 24,0%), natomiast udział przemysłu z 27,6% w 1954 r. wzrósł zaledwie o 1,2% (w planie przewidziano wzrost o 15,4%), a udział pozostałych sektorów wykazał wzrost o 10%, podczas gdy był przewidywany spadek o 1,1%.

Jedynym celem, jaki został osiągnięty było zwiększenie dochodu narodowego Południa. Efekt ten przy przyjęciu cen stałych z 1954 r. za podstawę obliczeń określony był wzrostem o 2/3 (plan- 4800 mld lirów, realizacja- 3889 mld lirów). Według cen bieżących nastąpił wzrost z 2355 mld lirów w 1954 r. do 5456 mld lirów w 1964 r.

Dwie pięcioletnie fazy w realizacji „Planu Vanoniego”

Przy badaniu przebiegu realizacji „Planu Vanoniego” można wyróżnić dwa okresy. W pierwszym okresie po 1954 r. wierzono w możliwość osiągnięcia wszystkich przyjętych założeń. W miarę upływu czasu stawało się coraz bardziej oczywiste, że cele te są iluzoryczne: pomimo wielkich wysiłków państwa sfery przemysłowe nie przejawiały zapału do przenoszenia produkcji na południe kraju. Coraz bardziej rozszerzane ulgi podatkowe i ułatwienia kredytowe oraz wzrost nakładów na infrastrukturę, przekraczający poziom zaplanowany, nie

¹⁸ W. Trznadel, *Przestrzenne dysproporcje gospodarczo- społeczne we Włoszech XIX i XX w. i drogi ich przezwyciężenia*, Wrocław 1988.

¹⁹ The Mediterranean Regional Project Italy. Country Reports, OECD, Paris 1965.

oddziaływał tak, jak przewidywano. Dopiero w 1957 r. ustawodawca wyciągnął właściwy wniosek z tego stanu rzeczy. Na mocy Ustawy Ne 634 z dnia 29 lipca 1957 r. (art. 21) zalecono koncentrację nakładów inwestycyjnych w wybranych do uprzemysłowienia regionach Południa²⁰.

W miarę realizowania postanowień ustawy stosowano preferencje dla wielkich zakładów, głównie dla zakładów przemysłu ciężkiego, zarzucając stopniowo dawną koncepcję tworzenia zakładów średnich i małych. Poczynając od 1960 r., wszystkie wysiłki koncentrowano już na budowie zakładów dużych, o dużej sile przyciągania przemysłu satelitarnego. Zarzucono ostatecznie (choć milcząco) koncepcję przestrzennego rozpraszania środków inwestycyjnych. Realizacja postanowień ustawy z 1957 r. wykazała dodatkową zaletę: spowodowała odejście od tendencji budowy zakładów, których produkcja miała zapewnić maksymalną pracochłonność (chodziło o wchłonięcie jak największej ilości siły roboczej) i w 1960 r. dano wyraźnie do zrozumienia, że autonomiczny rozwój przemysłu drobnego jest w ogóle niemożliwy. Efektywne impulsy wzrostu gospodarczego mogły promieniować tylko z sektorów kluczowych oraz z przedsiębiorstw dużych, które były w stanie wykorzystać najnowsze osiągnięcia nauki i techniki²¹. Natomiast pracochłonny przemysł drobny i średni, tak pożądaný w warunkach nadwyżki siły roboczej, mógł się rozwijać w sposób wtórny, towarzysząc rozwojowi przemysłu ciężkiego i wykorzystując stwarzane przez niego możliwości.

Tworzenie regionów i centrów aglomeracji przemysłu

Do końca 1964 r. w południowych Włoszech powstało 12 regionów rozwoju przemysłu, w tym 25 centrów koncentracji i aglomeracji. Na regiony rozwojowe przypadało 20,8% powierzchni tej części Włoch (28,512 tys. km kwadrat. do 127,203 km kwadrat.). Na 20,4 mln mieszkańców Południa na regiony rozwojowe przypadało 8,9 mln (43,7%). Struktura zatrudnienia w tych regionach była znacznie korzystniejsza niż na pozostałym obszarze. Stan zatrudnienia w latach 1951-61 zwiększył się tam o 33,8%. W tym samym czasie zatrudnienie we Włoszech północnych wzrosło o 32,5%. Pod tym względem regiony uprzemysłowione Południa wyprzedzały Północ. Udział zatrudnienia w rzemiośle w ogólnej liczbie osób utrzymujących się z pracy w analizowanej części Włoch uległ obniżeniu o 1,2%.

Jeżeli porówna się w latach 1951-61 wzrost produkcji poszczególnych działów gospodarki (z wyjątkiem rolnictwa), to okaże się, że dynamika regionów rozwojowych znacznie wyprzedziła dynamikę pozostałego obszaru Południa, szczególnie zaś silnie w przemysłach satelitarnych. W porównaniu z Północą wzrost produkcji poszczególnych gałęzi przemysłu był jeszcze nieco niższy, jedynie w dziale „energia elektryczna i gospodarka wodna” był nawet kilkakrotnie wyższy. Regiony rozwojowe wraz z centrami aglomeracji przemysłu zlokalizowane były w pobliżu wybrzeży morskich, gdzie do dyspozycji były porty. W każdym z tych regionów były już gotowe lub znajdowały się „in statu nascendi” zakłady przemysłu ciężkiego jako siła przyciągająca satelitarne zakłady średnie i małe²². Tworzenie tych aglomeracji stało się główną zasadą uprzemysłowienia Południa. Tam, gdzie duże zakłady przemysłowe jeszcze nie istniały, były one powoływane z inicjatywy państwa. Dla zrealizowania tej polityki inwestycyjnej została odpowiednio przystosowana struktura włoskiego przemysłu ciężkiego, w której rolę wiodącą spełniały koncerny państwowe IRI i ENI²³.

²⁰ Survey of Italy's Economy, Milan 1957.

²¹ Czynniki wzrostu wydajności i dochodu we Włoszech w latach 1951-62, Warszawa 1970.

²² V. Lutz, *Some Structural Aspects of the Southern Problem*, „Quarterly Review” XII/1961.

²³ IMI for the Progress of the Italian Economy, Rome 1970.

Perspektywy rozwoju gospodarczego

Ponieważ omawiane dyrektywy władz państwowych wygasły z dniem 30 czerwca 1965 r., w dniu 28 stycznia 1965 r. rząd włoski przedstawił parlamentowi projekt nowej ustawy dotyczącej tego zagadnienia. Nowa ustawa przewidywała koordynację interwencji państwa w ramach nowego planu wieloletniego. Program Południa został włączony do programowania ogólnonarodowego rozwoju gospodarczego²⁴. Kompetentni ekonomiści przewidywali, że rozwiązanie problemu Południa w dalszym ciągu będzie wymagało nadzwyczajnych wysiłków. Wyniki pierwszych 10 lat industrializacji wykazały, że podwojenie dochodu narodowego osiągniętego w 1960 r. będzie wymagało nakładów inwestycyjnych rządu 21.000 mld lirów. Poniesienie tych nakładów w południowych Włoszech miało pozwolić na podniesienie wskaźnika dochodu narodowego per capita do poziomu osiągniętego w tym momencie na Północy²⁵. Mimo, że dochód narodowy na głowę ludności południa wynosił 52% średniego wskaźnika ogólnowłoskiego, w 1972 r. miał być podniesiony zaledwie o 6% do poziomu 58% wskaźnika ogólnonarodowego. Tym samym zakładano, że rozwój gospodarczy Południa w dalszym ciągu będzie opóźniony w stosunku do Północy.

Przemysł chemiczny wizytówką rozwoju gospodarczego Włoch w okresie powojennym

Wzrost produkcji przemysłowej w okresie 1954-63 był we Włoszech większy niż w innych krajach wysoko uprzemysłowionych. Przyjmując wielkość produkcji przemysłowej w 1953 r. za 100, otrzymamy odpowiednie wskaźniki wielkości produkcji przemysłowej w 1964 r. dla Włoch- 242, USA i Wielkiej Brytanii- 145, Belgii- 161, Holandii- 191, RFN- 224 i Francji- 215. Szczególnie szybki rozwój dotyczył włoskiego przemysłu chemicznego, którego wskaźnik wzrostu w 1964 r. w stosunku do 1953 r. wynosił 397%. Wzrost produkcji przemysłu chemicznego Włoch w 1964 r. w stosunku do poziomu roku poprzedniego wynosił 9,1%. Wzrost ten był większy niż w ciągu paru lat poprzednich i wynikał przede wszystkim ze znacznego zwiększenia produkcji petrochemicznej, tworzyw sztucznych i włókien syntetycznych. Zakładano, że w kolejnych latach roczny przyrost produkcji przemysłu chemicznego przekroczy we Włoszech 10%. Dane porównawcze dotyczące rozwoju produkcji niektórych podstawowych chemikaliów w krajach wysoko uprzemysłowionych przedstawia poniższa tabela.

Tabela 8. Wielkość rocznej produkcji niektórych podstawowych chemikaliów (w tys. t)

Produkt	Włochy		USA		Francja		RFN	
	1963	1964	1963	1964	1963	1964	1963	1964
Kwas siarkowy 100%	2711	2688	18.989	20.606	2395	2670	3264	3660
Tworzywa sztuczne	618	732	3545	4240	451	527	1394	1687
Amoniak 100%	1029	1049	6060	5633	936	1169	1386	1537
Nawozy azotowe	761	813	3500	3892	809	1034	1221	1265
Soda kaustyczna	537	637	5273	4659	641	736	1032	1121
Soda amoniakowa	611	620	4246	3744	926	1018	1037	1093
Karbid	323	336	1020	1100	515	586	1056	1050
Nawozy fosforowe	446	579	2818	3150	772	841	886	870
Kwas solny 100%	72	69	1080	1215	114	123	320	365
Spirytus metylowy	92	82	1019	1140	103	112	417	442

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznika Statystyki Międzynarodowej 1966.

²⁴ H.F., *O planowaniu rozmawiamy z prof. Sylos Labini*, „Życie Gospodarcze” z 4 sierpnia 1963.

²⁵ N. Rossi, A. Sorgato and G. Toniolo, *I Conti Economici Italiani: una Ricostruzione Statistica, 1890-1990*, „Rivista di Storia Economica” Vol. X/1993, 1-47.

Wielkość produkcji szeregu chemikaliów we Włoszech w 1964 r. przewyższała znacznie zapotrzebowanie rynku wewnętrznego. Spożycie wewnętrzne w tym roku wynosiło w stosunku do całej produkcji w odniesieniu do: mocznika- 42%, siarczanu amonowego- 48%, saletry amonowej- 52%, kwasu siarkowego- 99,6%, amoniaku- 98,9%, wyrobów zawierających sodę- 76,8% i tworzyw sztucznych- 81%. Znaczny wzrost produkcji tworzyw sztucznych we Włoszech był wynikiem przede wszystkim prowadzonych w poprzednich latach intensywnych prac naukowo- badawczych w zakresie polimerów o dużym ciężarze cząsteczkowym. Całkowita produkcja tworzyw sztucznych we Włoszech w 1964 r. wynosiła 732 tys. ton, przewyższając o 18,4% produkcję w 1963 r. Natomiast stopa wzrostu tej produkcji w 1963 r. w stosunku do 1962 r. wynosiła mniej, bo tylko 17%. Jednak kilka lat wcześniej roczny wzrost produkcji tworzyw sztucznych we Włoszech był większy i wahał się w granicach 30-35%, a w okresie 1959-64 produkcja ta wzrosła 2,5-krotnie. W związku z uruchomieniem nowych zakładów na południu Włoch i na Sardynii oczekiwany roczny wzrost produkcji tworzyw sztucznych osiągnął poziom 20%. Udział poszczególnych rodzajów tworzyw sztucznych w globalnej ich produkcji we Włoszech w latach 1962-64 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 9. Udział poszczególnych rodzajów tworzyw sztucznych w produkcji globalnej we Włoszech (w %)

Tworzywa sztuczne	Wielkość produkcji w produkcji globalnej		
	1962	1963	1964
Poliwinylowe	39,9	40,0	41,4
Poliolefiny	17,1	16,7	19,7
Polistyren	10,3	10,7	10,5
Aminowe	11,6	10,7	9,0
Fenolowe	7,2	6,8	5,8
Poliestry	4,8	4,8	4,0
Celulozowe	2,8	2,6	2,6
Łącznie	100,0	100,0	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie Annuario Statistico Italiano 1966.

We Włoszech tak jak i w innych krajach istniała tendencja zwiększania zastosowania nawozów sztucznych złożonych i mieszanych. Sytuację na włoskim rynku nawozów sztucznych w latach 1962-64 charakteryzują dane w poniższej tabeli.

Tabela 10. Sytuacja na włoskim rynku nawozów sztucznych w przeliczeniu na substancję odżywczą (w tys. ton)

Rodzaj nawozów sztucznych	Wielkość ekonomiczna	1962	1963	1964
Fosforowe	Produkcja	428	446	579
	Import	1	5	1
	Eksport	54	49	70
Azotowe	Zużycie	389	383	371
	Produkcja	719	761	814
	Import	4	4	8
	Eksport	356	403	376
Potasowe	Zużycie	353	395	383
	Produkcja	182	195	241
	Import	18	23	106
	Eksport	48	56	99
	Zużycie	110	106	103

Źródło: opracowanie własne na podstawie Annuario Statistico Italiano 1965.

W zakresie środków ochrony roślin na rynku włoskim przejawiała się tendencja do zastępowania związków miedzi przez preparaty oparte na surowcach organicznych. Produkcja siarczanu miedziowego zmniejszyła się w 1964 r. do 32 tys. ton (przy 42 tys. t w 1963 r. i 58 tys. t w 1962 r.). Główną przyczyną był znaczny wzrost ceny miedzi na rynkach światowych, co stało się szczególnie widoczne w 1965 r. Produkcja mydeł i środków piorących w 1964 r. z kolei utrzymywała się we Włoszech na poziomie 1963 r. Tak jak w wielu innych krajach na rynku włoskim obserwowano tendencję zmniejszania się popytu na mydło. Produkcja mydeł w 1964 r. w stosunku do 1963 r. zmniejszyła się o 6%, podczas gdy produkcja syntetycznych detergentów zwiększyła się o 4,8%.

3. Współczesna gospodarka Włoch

Po włoskiej potędze gospodarczej z lat 1952-63 pozostało naprawdę niewiele. Piętrzenie się problemów gospodarczych przez kolejne 40-50 lat spowodowało, że na koniec 2011 r. Włochy miały dług publiczny rzędu 120% PKB i po Grecji, której zadłużenie publiczne sięgało 143% PKB, były najbardziej zadłużonym państwem w Europie²⁶. Biorąc pod uwagę jednak, iż gospodarka Włoch jest około siedem razy większa od gospodarki Grecji, włoski dług publiczny był ok. sześć razy większy od greckiego. Dane te pozwalają stwierdzić, iż ewentualne problemy z wypłacalnością Włoch mogą mieć znacznie poważniejsze konsekwencje dla stabilności strefy euro niż miałyby to miejsce w przypadku bankructwa stosunkowo niewielkiej Grecji. Począwszy od 1992 r. włoski dług publiczny utrzymuje się znacznie powyżej limitów ustalonych w traktacie z Maastricht²⁷. Traktat stanowi bowiem, że dług powinien być poniżej 60% PKB, natomiast dług Włoch od wspomnianego 1992 r. utrzymuje się na poziomie ponad 100% PKB. „Pomimo to w 1999 roku Włochy zostały przyjęte do strefy euro pod pretekstem, że dług publiczny, choć zbyt wysoki, to wykazuje tendencję spadkową (121% PKB w 1996 r., 114% PKB w 1999 r.). Po przyjęciu do strefy euro kolejne rządy włoskie straciły zapał do ograniczania długu publicznego, który po 2002 r. ustabilizował się na poziomie ok. 105% PKB. Kolejne plany fiskalne dążące do likwidacji deficytu finansów publicznych, co w połączeniu ze wzrostem gospodarczym pozwoliłoby na zmniejszenie relacji długu publicznego do PKB nie były realizowane. Przykładowo choć plan fiskalny z 2002 roku zakładał zrównoważenie sektora finansów publicznych w 2005 roku, to faktyczny deficyt w tym roku wyniósł 4,3% PKB”²⁸. Problem zadłużenia jest specyficznym, często porównywalnym do błędnego koła, ponieważ im bardziej inwestorzy niepokoją się o wypłacalność jakiegoś kraju, tym wyższych odsetek żądają od rządu z tytułu nowo zaciągniętego długu. Wyższe oprocentowanie z kolei oznacza dla państwa (dłużnika), że dług coraz trudniej obsługiwać. Rentowność obligacji do 2008 r. była bardzo podobna w przypadku wszystkich krajów południowoeuropejskich należących do strefy euro, niezależnie od wielkości ich długu publicznego i corocznych potrzeb pożyczkowych. To eldorado dobiegło jednak końca. W kolejnym 2009 r. agencje ratingowe i inwestorzy zaczęli wątpić, czy Grecja i Irlandia będą w stanie terminowo spłacić swoje rosnące zadłużenie. W efekcie tych obaw, inwestorzy zaczęli żądać coraz wyższych odsetek za nowe pożyczki tych krajów. „Pomoc finansowa udzielona przez państwa strefy euro i Międzynarodowy Fundusz Walutowy Grecji w maju 2010 roku, Irlandii w listopadzie 2010 roku i Portugalii w maju 2011 roku tylko przejściowo uspokoiły nerwy inwestorów. Po Grecji, Irlandii i Portugalii dziś obserwujemy rosnące obawy o wypłacalność Włoch. Ich sytuacja wydaje się jednak dużo lepsza w porównaniu do krajów, które jako pierwsze padły ofiarą kryzysu zadłużenia. Ponad 75% długu publicznego Włoch stanowią obligacje długookresowe, średnia zapadalność długu wynosi

²⁶ J. Pałasiński, Od gospodarczego cudu do kryzysu państwa i jego finansów, „Rzeczpospolita” z 22 stycznia 1993 r.

²⁷ M. Clark, Współczesne Włochy: 1871-2006, Warszawa 2009.

²⁸ www.obserwatorfinansowy.pl

7,2 roku, a tylko 12% zadłużenia ma zmienne oprocentowanie²⁹. Obserwowany wzrost rentowności obligacji włoskich dotyczył jednak niewielkiej części całkowitego długu, a jego wpływ na finanse publiczne w krótkim okresie był ograniczony. Władze włoskie szacowały, że wzrost rentowności o 1 punkt procentowych zwiększy deficyt finansów publicznych tylko o 0,2% PKB w 2011 r. i 0,4% PKB w 2012 r. Rosnący deficyt finansowy wzbudzał obawy związane ze stabilnością sektora bankowego, co objawiało się w postaci spadków kursów akcji największych włoskich banków.

Problemy Włoch oraz włoskich banków budzą obawy o stabilność systemu bankowego nie tylko w samych Włoszech, ale również w pozostałych krajach Europy. „Kraje UE pożyczyły Włochom ponad 600 mld EUR, w tym 200 mld EUR włoskiemu rządowi, 110 mld EUR włoskim bankom i ponad 300 mld EUR pozostałym włoskim przedsiębiorstwom. Potencjalne straty europejskich banków w przypadku bankructwa Włoch oraz włoskich banków lub firm byłby zatem olbrzymie³⁰. Bankructwo Włoch spowodowałoby również poważne konsekwencje dla rynku CDS-ów. W maju 2011 r. wartość netto CDS-ów wystawionych dla Włoch wynosiła bowiem 17 mld euro.

Ewidentne zmiany we wzroście gospodarki włoskiej dostrzec można już było na początku lat 90. Wzrost gospodarczy był wyraźnie mniejszy niż w pozostałych krajach rozwiniętych. O ile w 1990 r. włoski PKB w przeliczeniu na mieszkańca był identyczny jak przeciętnie w krajach wysokorozwiniętych, to w 2010 r. był on już o 30% niższy od średniej. Według danych MFW w ostatniej dekadzie (w latach 2000-2010) spośród wszystkich krajów świata wolniej od Włoch rozwijały się tylko Haiti i Zimbabwe. W 2010 r. PKB Włoch było tylko 2,5% wyższe niż w 2000 r.

Brak konkurencyjności jest główną przyczyną stagnacji gospodarczej we Włoszech. Według „Global Competitiveness Report 2010-2011” włoska gospodarka uplasowała się poniżej średniej dla 12 krajów, które od 2002 r. posługują się euro w aż 10 z 12 ocenianych kategorii. Jedynie pod względem wielkości rynku Włochy z ponad 60 mln mieszkańców wypadli powyżej średniej. Włoska administracja jest oceniana jako najgorsza spośród 12 pierwotnych krajów członkowskich strefy euro, a publiczne pieniądze mniej efektywnie wydają tylko Grecy³¹.

Barierą konkurencyjności Włoch są także wysokie obciążenia podatkowe, które są jedną z istotnych przyczyn dużej aktywności w szarej strefie. Szacuje się, że wytwarza się tam 27% oficjalnego PKB, co jest jednym z największych odsetków spośród 12 krajów, które jako pierwsze przyjęły euro. Tylko w Grecji szara strefa ma większe rozmiary (31% oficjalnego PKB) (Schneider et al. 2010). Potwierdzają to także badania ankietowe dotyczące unikania podatków- spośród 12 krajów strefy euro Włosi najczęściej uchylali się od płacenia podatków. „Berlusconi nigdy nie odważył się zacząć zwalczać oszustwa podatkowe. Co więcej, publicznie wyrażał dla nich zrozumienie. W trzech amnestiach dla oszustów podatkowych odzyskał kilka miliardów euro, ale dzięki temu wzrosły tylko zachęty do ukrywania dochodów (*zawsze można je będzie ujawnić w czasie amnestii, gdy zacznie się nam grunt palić pod nogami*)³². Duża szara strefa i niska ściągальność podatków we Włoszech są możliwe dzięki skomplikowanym przepisom podatkowym, niesprawnemu aparatowi państwowemu i w końcu korupcji

Listę reform przygotowanych dla Włoch można było znaleźć w publikacjach MFW i OECD. Organizacje te w celu poprawy sytuacji gospodarczej zalecały: „Konsolidacje finansów publicznych i stopniowe zmniejszanie długu publicznego. Redukcja deficytu powinna odbyć się głównie przez ograniczanie wydatków publicznych. Jednocześnie włoskie władze powinny dążyć do uproszczenia skomplikowanego i nieefektywnego systemu podatkowego.

²⁹ www.obserwatorfinansowy.pl

³⁰ <http://info.wyborcza.pl>

³¹ www.obserwator.finansowy.pl

³² <http://inwestujwsiebie.blogspot.com>

Pomoże to ograniczyć uchylanie się od podatków przez firmy i osoby prywatne. Do naprawy finansów publicznych może przyczynić się także zwiększenie autonomii podatkowej regionów i ograniczenie skali transferów od władz centralnych do lokalnych. Konieczne jest zmniejszenie barier administracyjnych hamujących przedsiębiorczość i ograniczających konkurencję w wielu sektorach. Przykładem mogą być zawody regulowane- choć ostatnie działania rządu przyniosły pewną liberalizację w tym zakresie, postępy są na razie niewystarczające. Rynek pracy z silnym podziałem na osoby pracujące na czas określony i nieokreślony wymaga reform. Reformy powinny dążyć do uelastycznienia rynku pracy i zmniejszenia różnic między cieszącymi się nadmierną ochroną osobami zatrudnionymi na czas nieokreślony, a osobami zatrudnionymi na czas określony. Również scentralizowany system negocjacji płacowych wymaga zmian”³³.

Podsumowanie

Włochy są trzecią co do wielkości gospodarką strefy euro. Poprzez kanał handlowy problemy gospodarcze Włoch przenoszą się na ich partnerów handlowych. Poprzez kanał finansowy obawy o wypłacalność państwa włoskiego oraz włoskich banków przekładają się na niepokój o sytuację systemów bankowych w innych krajach strefy euro. Szczególny niepokój wzbudza sytuacja banków francuskich, które pożyczyły Włochom prawie 300 mld euro. Kryzys finansowy we Włoszech może także szybko rozprzestrzenić się na Hiszpanię, gdzie zarówno sytuacja sektora finansów publicznych, jak i sektora bankowego budzą poważne obawy. Obecnie obserwujemy osłabienie ożywienia gospodarczego, które nastąpiło po światowej recesji z okresu 2008-2009. Niektórzy komentatorzy ponownie zaczynają obawiać się powrotu recesji w krajach wysoko rozwiniętych.

Bibliografia

1. Allen K., A. Stevenson, *An introduction to the Italian economy*, New York 1974.
2. Clark M., *Współczesne Włochy: 1871-2006*, Warszawa 2009.
3. Cohen J., G. Federico, *The Growth of the Italian Economy*, Cambridge University Press 2001.
4. Czuma Ł., *Francois Perroux teoria wzrostu zharmonizowanego a rozwój Włoch*, Lublin 1973.
5. *Czynniki wzrostu wydajności i dochodu we Włoszech w latach 1951-62*, Warszawa 1970.
6. Foa B., *Monetary Reconstruction in Italy*, New York 1949.
7. Guzzardi W., *Boom Italian Style*, „Fortune” Nr 5/1968.
8. Holbik K., *Italy in International Cooperation*, Padova 1959.
9. IMI for the Progress of the Italian Economy, Rome 1970.
10. Italie. Notes sur la situation économique, Banque Francaise de Commerce Extérieur, Nr 1/1966.
11. *Le svlluppo economico Italiano: 1861-1949*, Roma; Bari-Laterza 1973.
12. Lehman N., *Das italienische Wirtschaftsdilemas*, „Die Wirtschaft” Nr 47/1965.
13. Lenti L., *Conjoncture italienne*, „SEDEIS” Nr 954/1966.
14. Lutz V., *Some Structural Aspects of the Southern Problem*, „Quarterly Review” XII/1961.
15. Manuelli E., *Situation and Prospects of the Italian Steel Industry*, „Review of the economic conditions in Italy”, November 1958.
16. Piotrowska- Hochfeld K., *Zagadnienia wzrostu gospodarczego Włoch*, Warszawa 1964.
17. Rossi N., A. Sorgato and G. Toniolo, *I Conti Economici Italiani: una Ricostruzione Statistica, 1890-1990*, „Rivista di Storia Economica” Vol. X/1993.
18. *Survey of Italy's Economy*, Milan 1957.
19. *The Mediterranean Regional Project Italy. Country Reports*, OECD, Paris 1965.
20. Trznadel W., *Przestrzenne dysproporcje gospodarczo- społeczne we Włoszech XIX i XX w. i drogi ich przezwyciężenia*, Wrocław 1988.

³³ biznes.gazetaprawna.pl

21. Zamagni V., *Betting on the Future. The Reconstruction of Italian Industry, 1946-1952*, w: *Power in Europe? Great Britain, France, Italy and Germany in a Postwar World, 1945-1950*, Edited by J. Becker and F. Knipping, Berlin, New York 1986. „
22. *Neue Zuercher Zeitung*” z dn. 2 czerwca 1964 r.
23. „*Problemes Economiques*” Nr 782/1962.

EVOLUTION OF THE ECONOMY ITALY AFTER WW II - FROM THE „MIRACLE” TO ECONOMIC CRISIS

Summary

At the time of unification, in 1861, Italy was a relatively backward country compared to the more advanced western European nations. Agriculture was the main productive sector and 60 per cent of the labour force was still toiling on the land. From then on the Italian economy underwent deep changes, both in its productive capacity and structure. Italy caught up with the level of output per head of the most advanced economies and today shares a similar economic structure and a low rate of growth. Italy is the fourth-largest national economy in Europe, the eight-largest by nominal GDP in the world. Despite these important achievements, the country's economy today suffers from many and relevant problems. After a strong GDP growth in 1945–1990, the last two decades's average annual growth rates lagged below the EU average; moreover, Italy was hit particularly hard by the late-2000s recession. The stagnation in economic growth, and the political efforts to revive it with massive government spending from the 1980s onwards, eventually produced a severe rise in public debt.

Key words: Italy, South Italy, economic miracle, economic development, financial crisis, budget and payment deficit, debts.